

ÖSZTÖNDÍJAK

A FELSŐOKTATÁSI KUTATÁS MINISZTERIUMI TÁMOGATÁSA

AFELSŐOKTATÁSBAN TANULÓK SZÁMÁNAK rohamos növekedését csak mérsékelt ütemben követte a hálózat bővülése és az oktatók-kutatók létszámának növekedése. Ezek a meglehetősen ismert folyamatok azzal jártak, hogy növekedett az oktatásban végzendő munka mennyisége, a kutatásra fordítható energia rovására. Az oktatás optimális esetben a kutatással egyenrangú feladat, hiszen éppen a rendszeres tudományos kutatási, fejlesztői tevékenységnek a diákokhoz való visszacsatolása, illetve az oktatás interaktív jellege jelenti a felsőoktatás sajátos feladatát. Az oktatási ágazat az 1993-as felsőoktatási törvénnyel a teljes felsőoktatás, egyúttal az országos tudománypolitika (egyik, illetve fő) felelőse lett, a felsőoktatás (az egyetem) pedig megkapta – visszakapta – a tudományos minősítés jogát, a doktorképzést és habilitálást. Ily módon az oktatási igazgatásra hárult a hazai kutatás-fejlesztés irányításának és támogatásának feladata is. Ezt a feladatot a minisztérium előbb önállóan próbálta megoldani (egészen 1996-ig az OTKA is a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz tartozott), a tudományos élet irányításáért folyó harcokban később a Magyar Tudományos Akadémiával és az önállósult OTKA-val kooperálva.

A felsőoktatási kutatás eredetileg elgondolt normatív támogatása nem oldotta meg a kutatások finanszírozásának kérdését, még kevésbé látszott alkalmasnak a tudományos irányítás céljaira, mivel kizárta a prioritások megfogalmazását, illetve ezek támogatását. Ugyanakkor nem volt alkalmas arra sem, hogy tényleges anyagi eszközöket biztosítson az egyes kutatások és egyes kutatók, kutatócsoportok számára – a felsőoktatásnak címzett támogatások rohamosan alakultak át működési költségekké, bármily „pántlikát” viseltek is. Így az ágazati irányítás már az új rendszer kezdetétől arra törekedett, hogy különböző címeken elkülönítsen forrásokat, amelyeket nyilvános pályázatokon lehetett elnyerni, tudományáganként szervezett szakértői testületek bírálatai alapján, és minisztériumi kontrollal. A pályázás a felsőoktatási oktatók, kutatók munkájának rendszeres elemévé vált, ugyanígy a tekintélyesebb oktatók munkájának része lett, hogy szakmai zsűrikben értékeljék kollegáik pályázatait.

Az alábbiakban áttekintem azokat a minisztériumi pályázati rendszereket, amelyek a felsőoktatás oktatóinak kutatásait támogatják. Nem térek ki az OTKA-ra, az MTA-ra és az elmúlt években egyre nagyobb terjedelemben megjelenő EU-s forrásokra sem. Írásom inkább „történeti” jellegű, 2004-ig terjed. Egyfelől általánosabb

áttekintésre törekszem, másfelől be szeretném mutatni a neveléstudományokban dolgozók helyzetét, pozícióját e pályázati rendszerekben.

A táblázatok az OKM Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Ügyek Főosztályának évente megjelenő alapos és korrekt jelentéseiből származnak, illetve néhány esetben ezek továbbszámításán alapulnak: mivel évente megjelenő összefoglalókról van szó, nem hivatkoztam szövegszerűen a megfelelő helyeken, a tanulmány végén közöltem a bibliográfiai adatokat. Itt mondom külön köszönetet szíves segítségéért egykori kedves kollegámnak, Takács Jánosné Dr. főosztályvezető helyettesnek.

Néhány adat a felsőoktatási kutatási-fejlesztési (K+F) helyzetről

1. táblázat: A kutató-fejlesztő helyek száma és a K+F létszáma (1996–2005)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
A kutató-fejlesztő helyek száma										
a teljes K+F szférában	1 461	1 679	1 725	1 887	2 020	2 337	2 426	2 470	2 541	2 516
a felsőoktatásban	1 120	1 302	1 335	1 363	1 421	1 574	1 613	1 628	1 697	1 566
A kutatók és fejlesztők száma										
a teljes K+F szférában	20 485	21 999	23 547	24 609	27 876	28 351	29 764	30 292	30 420	31 407
a felsőoktatásban	12 249	13 469	14 884	15 456	17 760	18 271	18 648	18 971	19 044	19 086
százalék	59,8	61,2	63,2	62,8	63,7	64,4	62,7	62,6	62,6	60,8
A tudományos fokozattal, ill. címmel rendelkezők száma										
a teljes K+F szférában	6 404	6 894	7 942	8 064	8 960	9 315	10 691	10 913	11 289	11 810
a felsőoktatásban	4 450	4 852	5 741	5 796	6 532	6 793	7 522	7 840	8 016	8 399
százalék	69,5	70,4	72,3	71,9	72,9	72,9	70,4	71,8	71,0	71,1
A tudományos fokozattal, ill. címmel rendelkezők aránya (%)										
a teljes K+F szférában	31,3	31,3	33,7	32,8	32,1	32,9	35,9	36,0	37,1	37,6
a felsőoktatásban	36,3	36,0	38,6	37,5	36,8	37,2	40,3	41,3	42,1	44,0

Forrás: Dr. Engloner Gyula, Kutatás és fejlesztés (KSH) 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005.

A vizsgált évtizedben csaknem megkétszereződött a nem felsőoktatási kutatóhelyek száma, másfélszeresére emelkedett a kutatók létszáma (1. táblázat). A felsőoktatásban csekélyebb a növekedési ütem, a felsőoktatásban dolgozók az ország teljes K+F létszámának 60%-át adják, arányuk ugyan az időszak közepén némileg növekedett, majd ismét csökkent, a létszámok azonban folyamatosan nőttek. Feltűnő viszont a különbség a tudományosan minősítettek arányában, és ennek alakulásában: a felsőoktatási oktatók, kutatók körében dinamikusan emelkedett a minősítettek száma és aránya, így ma már közel felüknek van tudományos kvalifikációja.

Az OKM Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Ügyek Főosztályának adatgyűjtése árnyaltabbá teszi a KSH-ból származó információkat (2. táblázat).

A minősítettek létszámának növekedése öröndetes folyamat, amely bizonyára összefügg az egyre szigorúbb akkreditációs feltételekkel, valamint a bővülő doktorképzéssel. Eszerint a tudományosan minősítettek jóval több, mint a fele a felsőoktatásban dolgozik, tehát az ország szellemi kapacitása jelentős mértékben kon-

centrálódik a felsőoktatásban. Ugyanakkor arra is figyelmeztetnek az adatok, hogy indokoltan igényeli a felsőoktatás a kutatás egyre nagyobb mértékű támogatását.

2. táblázat: A K+F munkakörökben dolgozó minősítettek teljes létszáma a felsőoktatásban

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
A részmunkaidős minősítettek létszáma	915	975	1 034	1 005	1 125	956
A minősítettek létszáma az MTA támogatta kutatócsoportokban	199	172	163	161	168	230
A teljes idejű doktori képzésben részt vevők száma	2 884	3 495	4 140	4 516	4 715	4 952

Az egyes felsőoktatási intézmények között igen nagyok a különbségek a minősített oktatók létszámában, s a különbségek az alábbi csoportosításban is kiugróak (3. táblázat).

3. táblázat: A főfoglalkozású minősített oktatók és kutatók létszáma (2000–2005)

Intézmény	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Állami egyetemek (17)	5 443	5 613	5 728	5 865	6 128	6 470
Állami főiskolák (12)	415	431	458	530	585	664
Együtt (29)	5 858	6 044	6 186	6 395	6 713	7 134
Az Összes intézmény százalékában	93,8	93,4	92,8	92,8	92,4	90,9
Egyházi egyetemek (5)	186	186	222	231	246	310
Egyházi főiskolák (21)	123	135	137	145	142	160
Magán, ill. alapítványi felsőoktatási intézmények (13)	80	105	109	118	165	240
Az állam által elismert felsőoktatási intézmények együtt	389	426	478	494	553	710
Az Összes intézmény százalékában	6,2	6,6	7,2	7,2	7,6	9,1
Összes intézmény	6 247	6 470	6 664	6 889	7 266	7 844

Bár az egyes kategóriákba egymástól létszámban, funkcióban, képzési területben is eltérő intézmények kerültek, az összesítés megenged néhány következtetést. A minősítettek létszámában mutatkozó egyetem és főiskola közötti jelentős különbség tűnhet fel, s ez nemcsak az állami, hanem az egyházi intézmények között is megmutatkozik. Ezek a különbségek nyilván tartósak, hiszen a bővülés dinamikája alapján aligha elképzelhető, hogy néhány éven belül – akár a lineáris képzési rend bevezetésével, a két intézménytípus nevének eltörlésével – megszűnnének. Hiszen az állami főiskolák egy része éppen olyan magas hallgatói létszámmal működik, mint az egyes vidéki egyetemek, funkcióik, prioritásaik, működésük módja eltérő az egyetemektől. Különösen jól látható az eltérés az egyházi fenntartású intézmények között, az összesen 21 főiskolán félannyi a minősített oktató, mint az öt (nem túlságosan nagy létszámú) egyetemen. Kivételt képez az alapítványi felsőoktatási kategória, amely lényegében csak főiskolai szintű intézményeket foglal magában. A minősített oktatók számának növekedési üteme feltűnő módon dinamikus itt: a vizsgált hat év alatt háromszorosára nőtt az arány.

Ugyanakkor – itt terjedelmi okok miatt a részletes adatokat nem közöljük – a felsőoktatási kutatóhelyek együttes éves kutatás-fejlesztési ráfordítása csak 1/4 része a hazai kutatóhelyek együttes K+F ráfordításának, együttes beruházási ráfordításuk, a kutatási eszközök pótlására, korszerűsítésére fordított összeg pedig a hazai kutatóhelyek együttes beruházási ráfordításának csak 1/8–1/5 részét teszi ki. A 100 kutatóra, fejlesztőre jutó segédszemélyzet létszáma csak fele akkora, mint a többi K+F szektorban. Összefoglalva – egyetértve a hivatkozott jelentéssel – azt állapíthatjuk meg, hogy a K+F szellemi kapacitás több mint felét adó felsőoktatási kutatóhelyek működési feltételei jóval kedvezőtlenebbek, mint a felsőoktatáson kívüli kutatóhelyeké. Ily módon a célzott – pályázatokkal elérhető – kutatói és kutatási pályázatoknak igen jelentős a szerepük.

Kutatástámogatás

A *felsőoktatási kutatási előirányzat* az 1993-as felsőoktatási törvény nyomán lépett be a finanszírozási rendszerbe. Eredetileg úgy működött, hogy felét az intézmények normatívan kapták (a főfoglalkozású minősített oktatók szerint), másik felét pedig pályázati rendszerben osztották szét. A törvény 1996-os módosítása nyomán csökkent ugyan az előirányzat összege, de 1999-től ismét növekedni kezdett. 2003-tól viszont ez a fajta kutatástámogatás tartósan alacsony maradt. A 2001 óta a költségvetésben „Felsőoktatási kutatási programnak” nevezett tételből 2004 óta kutatási pályázatot nem finanszíroznak: a Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázatok (FKFP) megszűntek (4. táblázat).

4. táblázat: A felsőoktatási kutatási előirányzat alakulása

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Előirányzat	1 200,0	1 004,0	884,0	2 300,0	890,0	450,0	400,3
Az előirányzathoz							
-normatív támogatás	128,5	51,1	52,0	52,0	77,5	-	-
-TDK támogatás	-	-	-	240,0	229,5	-	114,2

A *felsőoktatási normatív kutatástámogatás* (NKT) olyan költségvetési támogatási forma, amelyhez az egyetemek és főiskolák alanyi jogon, 2003-ig a tudományos kutatási-fejlesztési aktivitásukat jellemző, évenként mért teljesítményi mutatóik alapján megállapított összegben jutottak hozzá. A felosztott összeg 1997–2003 között 0,8 Mrd Ft-ról 2 Mrd Ft-ra emelkedett. Bár az összeget csekélynek, a felosztás módját az érintettek túl bonyolultnak tartják, az NKT 2005-ben is benne volt a költségvetésben.

A *tudományos célú normatív támogatás* céljáról, összegéről és intézmények közötti elosztásáról a 2005-ös felsőoktatási törvény rendelkezik. Az elosztásra vonatkozó rendelkezés úgy szól, hogy a támogatás egyik felét az intézmények kutatási eredményeit figyelembe véve kell elosztani, a másik felét pedig az intézményi oktatók, kutatók, doktoranduszok létszáma és – egyéni – teljesítménye alapján.

Oktatói és kutatói ösztöndíjak

Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj-pályázat

Az Oktatási Minisztérium – a felsőoktatási törvény 2000-ben elfogadott módosítása alapján – a felsőoktatási oktatók életpálya modelljét is kidolgozta. Ennek alapította a két új ösztöndíjat:

– a tudományos fokozat megszerzését követő, a kiemelkedő oktatói és kutatói-fejlesztői teljesítményt ösztönző, a vezető oktatók utánpótlásának biztosítását elősegítő *Békésy György Posztdoktori Ösztöndíjat* és

– az egyetemi tanári pályázat előkészítését segítő *Széchenyi István Ösztöndíjat*.

A Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj alapításának az volt a célja, hogy a legtehetségesebb, legrátermettebb oktatók, kutatók és művészek a PhD, illetve a DLA fokozat megszerzése után a hazai felsőoktatási intézmények műhelyeiben alapozzák meg pályájukat, ezzel is segítve a felsőoktatási intézmények vezető oktatóinak utánpótlását. A Békésy György Ösztöndíjprogram a legszélesebb körű az újonnan alapítottak közül.

5. táblázat: A Békésy György Ösztöndíjra pályázók életkor szerinti megoszlása (2002)

Életkor	Beadott pályázatok(%)	Beadott pályázatok száma(db)	Nyertes pályázatok száma (db)	Nyerési arány(%)
30-34 év	0,52	2	1	50,00
35-39 év	7,85	30	19	63,33
40-44 év	18,06	69	49	71,01
45-49 év	22,77	87	61	70,11
50-54 év	26,70	102	63	61,76
55-59 év	17,55	67	47	70,15
60-64 év	6,55	25	10	40,00
Összesen	100,00	382	250	65,45

Amint látható, 2002-ben – a másik két évben ugyanígy – nem kifejezetten a legfiatalabb kutatói korosztály pályázta és nyerte meg az ösztöndíjat. Jelentőségét azonban mutatja, hogy a három évben összesen 425 kutató nyerte el, köztük 75-en a teljes, 350-en a részösztöndíjat (5. táblázat).

A hároméves ösztöndíjat utoljára 2003-ban hirdették meg, 2004-ben forráshiány miatt megszűnt.

Széchenyi István Ösztöndíj-pályázat

Ennek célja az volt, hogy a díjazottak alkotóerejüket a felsőoktatásban végzett, kiemelkedő oktató és kutató teljesítményük színvonalának fokozására fordíthassák, és felkészülhessenek az egyetemi tanári feladatok ellátására. Az ösztöndíjat három évre lehetett elnyerni. Az egyetemi docensek, tudományos főmunkatársak havi bruttó ösztöndíja az egyetemi tanári munkakör költségvetési törvényben meghatározott garantált illetményének 30 százaléka, a főiskolai tanárok esetében pedig

a 25 százaléka volt. 2001–2003 között összesen 710 fő nyerte el a Széchenyi István Ösztöndíjat.

6. táblázat: A Széchenyi István ösztöndíjra pályázók intézménytípus szerinti megoszlása (2002)

Intézménytípus	Beadott pályázatok megoszlása (%)	Beadott pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok száma (db)	Nyerési arány (%)
Egyetem	87,70	335	225	67,16
Főiskola	9,16	35	15	42,86
MTA	3,14	12	10	83,33
Összesen	100,00	382	250	65,45

A pályázók és a nyertesek életkor szerinti megoszlása alig tért el a Békésy ösztöndíjasokétól, ami természetes is. (Emlékezetes, hogy egyedül az 1996-ban kiírt és szintén három évet élt Széchenyi professzori ösztöndíjban állított életkori korlátot a miniszter – professzorság esetében a kissé életszerűtlen 55 évet – a felháborodás miatt vissza kellett vonni a rendelkezést.) A 6. táblázat szintén a Békésyhez hasonló aránytalanságot is felmutat: az egyetemi oktatók abszolút túlsúlyát. Ez a tudományosan minősítettek intézménytípusonkénti megoszlása alapján (1. táblázat) természetesnek is tűnhet, legfeljebb az eltérés mértéke, ami kiugróan nagy, a különbség csaknem tízszeres a pályázók és tizenötszörös a nyertesek között.

A hároméves ösztöndíjat utoljára 2003-ban hirdették meg, 2004-ben pedig forráshiány miatt megsűnt.

Deák Ferenc Ösztöndíj-pályázat

A Deák Ferenc Ösztöndíj alapítója a Magyar Köztársaság Kormánya, adományozója az oktatási miniszter. Az alapító és az adományozó célja, hogy ösztöndíjban részesítse azokat a fiatal oktatókat, kutatókat, akik a társadalomtudományokban alkotó tevékenységükkel aktívan hozzájárulnak a magyarországi politikai és közjogi kultúra színvonalának emeléséhez, az európai csatlakozásunkhoz elengedhetetlen demokratikus intézményrendszer fejlesztéséhez.

A 2004. beadási határidőre összesen 36 pályázat érkezett be. A meghirdetett 18 tudományág közül szinte mindegyik területről nyújtottak be pályázatot, a legtöbbit az állam- és jogtudományok, ill. a társadalomtudományok köréből. Feltűnő, hogy nem érkezett pályázat a nevelés-és sporttudományok, valamint a művészeti és művelődéstörténeti tudományok művelőitől.

Az ösztöndíj-pályázatot kétéves működés után forráshiányra hivatkozva 2006-ban már nem hirdették meg.

Szent-Györgyi Albert Ösztöndíj-pályázat

Az Oktatási Minisztérium 2001-ben kidolgozott tehetséggondozási stratégiájának célkitűzése volt a magyar tudomány rangjának nemzetközi megerősítése. Ehhez járul hozzá a Szent-Györgyi Albert Ösztöndíj, azzal a céllal, hogy a hazai felső-

oktatási intézmények oktató-kutató munkatársai közvetlenül ismerhessék meg az új nemzetközi tudományos eredményeket. 2002-ben – a külképviseletek, hazai és külföldi kutatóintézetek segítségével – nyilvános ösztöndíj-pályázatot, hirdtetett meg a tudományok olyan jeles külhoni képviselői számára, akik vállalják, hogy hosszabb időre Magyarországra jönnek, és valamely felsőoktatási intézmény kutatási és oktatási tevékenységébe bekapcsolódva átadják külföldön szerzett tapasztalataikat hazai kollégáiknak, munkatársaiknak és hallgatóiknak. Ez elősegíti Magyarország azon törekvéseit, hogy a felsőoktatási intézmények regionális szellemi központtá váljanak.

Az ösztöndíj időtartama legfeljebb 12 hónap, és több alkalommal is elnyerhető. Havi bruttó összege 1 millió forint. Az ösztöndíjas szállásköltség- és egyszeri úti-költség-térítést is kap magyarországi beutazásához, valamint a visszaúthoz az illetősége szerinti országba, továbbá kutatási költségátvitelben is részesül.

Évente 30–45 között volt a pályázók száma. A szakmai értékelést a Széchenyi István Kuratórium végezte a szakértői bírálatok alapján. Az oktatási miniszter évente 10 fő részére adományozott ösztöndíjat.

Az ösztöndíjat 2005-ben forráshiányra hivatkozva már nem hirdették meg.

Mint látható, mind a normatív kutatástámogatás, mind az egyéni kutatói támogatások drasztikusan csökkentek 2004–2005-re, az újonnan alapított ösztöndíjak – még a Deák Ferenc Ösztöndíj is, amelyet már a szociálliberális koalíció hirdetett meg – legkésőbb 2005-ben megszűntek. A megszűnés indoka minden esetben a forráshiány.

Az ágazati kutatástámogatás egyéni pályázati rendszerben megvalósuló formáit az Oktatási és Kulturális Minisztériumhoz köthetően az 1990-es évek legelején létrehozott alapítvány őrizte, illetve fejlesztette tovább.

A Magyary Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány

A Magyary Zoltán Felsőoktatási Közalapítványt a Fővárosi Bíróság 2005. február 9-én az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért (AMFK), valamint a Vezetőképzésért Alapítvány egyesítésével, azok jogutódjaként vette nyilvántartásba. Az AMFK az elmúlt 16 évben alaptőkéje befektetéseiből és kamataiból, valamint egyéb külső forrásokból (ALCOA Foundation, Charles Simonyi stb.) gazdálkodva pályázatok alapján több mint 1 milliárd forintot fordított céljai megvalósítására. A Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíjat az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért (AMFK) kuratóriuma alapította. A posztdoktori ösztöndíj sikerét is mutatja, hogy a több mint másfél évtizedes tevékenység eredményeképpen létrejött közalapítvány ezt a nevet viseli.

A tárca az „Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért” (AMFK) alapítványt 1990 novemberében hozta létre 300 millió forint alaptőkével, a magyar felsőoktatási intézményekben folyó oktatás és kutatás fejlesztése, valamint a kiemelkedő színvonalú oktató-kutató munkát végző tehetségek támogatására. Az AMFK kuratóriuma kiemelten fontosnak tartotta a tudományos fokozattal rendelkező, a nem-

zetközi tudományos életben tapasztalatot szerzett, kiváló szakmai eredményeket felmutató fiatal oktatók-kutatók számára kialakított Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj pályázati rendszerét. Az ösztöndíjat először 1994-ben adták át.

Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj

Az ösztöndíj különlegességét a története adja. Az 1990-es évek elején magyar felsőoktatásban és kutatóképzésben már maga a doktori képzés is újdonság volt, hiszen korábban a kandidátusi fokozat megszerzése az MTA rendszerébe illeszkedett be. A pályakezdő diplomás 1993 óta folytathatja a tanulást, és doktori fokozatot szerezhet. Ennek birtokában az önálló munkára érett kutató számára nyitott a lehetőség (legalábbis elvben), hogy az oktatásból és kutatásból összegyűrt egyetemi pályát válassza. A Magyary Zoltán-ösztöndíj ehhez nyújt segítséget a fiatal oktatóknak és az egyetemnek (szemben pl. az OTKA Posztdoktori Kutatási Ösztöndíjjal). Különleges az ösztöndíj azért is, mert céljai közé tartozik a külföldi tudományos munkából hazatérő fiatalok támogatása, hogy egy-két éven át a kiválasztott egyetemen dolgozhassanak: bemutathassák és bizonyíthassák tudásukat, ismereteiket, tapasztalataikat. Az ösztöndíj nemcsak a megélhetést segíti, de a kutatómunkát is támogatja (7. táblázat). Az évek során a Magyary Zoltán-ösztöndíj újabb posztdoktori ösztöndíjak mintájává vált.

7. táblázat: A Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíjra benyújtott pályázatok (1994–2006)

Év	Benyújtott pályázatok száma (db)	Elfogadott pályázatok száma (db)	Kutatás-támogatási keret maximuma/fő (Ft)	Kutatás-támogatás összege (eFt)	Ösztöndíj összege (Ft/hó)	Korhatár (év)
1994	54	14	500 000	4 650	40 000	40
1995	44	10	350 000	2 450	45 000	40
1996	37	13	500 000	2 900	45 000	40
1997	48	15	500 000	5 620	50 000	40
1998	69	13	500 000	5 000	55 000	35
1999	29	11	1 000 000	5 000	65 000	40
2000	73	19	1 000 000	15 097	120 000	40
2001	61	14	1 000 000	11 200	120 000	40
2002	39	9	1 000 000	6 172	140 000	40
2003	64	8	1 000 000	6 200	200 000	40
2004	67	8	1 000 000	6 400	220 000	40
2005	54	6	1 000 000	5 010	230 000	35
2006	41	14	1 000 000	11 310	240 000	35
Mindösszesen	680	154		87 009*		

* Ebből OTKA kutatástámogatás 62 875 000 Ft.

1998-ban megalakult *Magyary Zoltán Ösztöndíjasok Társasága* tagjainak száma jelenleg 154 fő, azaz minden egykori és jelenlegi ösztöndíjas. A közalapítvány kuratóriuma a pályázatok értékelésére és rangsorba állítására évenként a tudományágak egy-egy kiemelkedő szakemberét és a Magyary Zoltán Ösztöndíjasok Társaságát

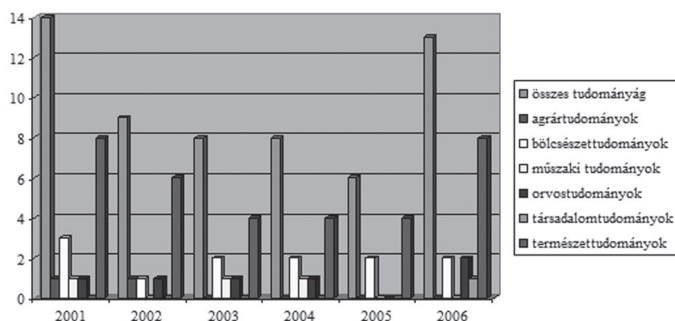

kéri fel. A kuratórium a szakértői vélemények összesítése alapján dönt arról, hogy kit hív meg személyes beszélgetésre, amely alapján – az OTKA Bizottság képviselőjének, valamint a Magyary Zoltán Ösztöndíjasok Társasága ügyvivőinek a részvételével – alakítja ki a végső döntést.

A közalapítvány részére – első alkalommal – biztosított költségvetési támogatás (50 millió Ft!) lehetővé tette a 2006. évi pályázat meghirdetését, továbbá az ösztöndíj összegének emelését 260 ezer forintra. A pályázó az ösztöndíj mellé, tudományos programja megvalósításához nyolcszáz ezer–egymillió forint összegű kutatástámogatást is igényelhetett. Az OTKA Bizottság a közalapítvánnyal kötött együttműködési megállapodás alapján 2006-ban 10 millió forinttal támogatta a Magyary ösztöndíjasok kutatómunkáját, és eddig közel 63 millió forinttal járult hozzá az ösztöndíjasok kutatási programjainak megvalósításához.

2006-ban 41-en pályáztak az ösztöndíjra. A Kuratórium a 19 jelölt személyes meghallgatása alapján ebben az évben is az OTKA Bizottság képviselőjének és a Magyary Zoltán Ösztöndíjasok Társasága ügyvivőinek részvételével döntött: 2006 szeptemberétől 14 új ösztöndíjas kezdte meg kutatómunkáját, közülük hárman két-éves ösztöndíjszerződéssel.

1. ábra: A Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjat elnyert pályázók létszáma tudományterületenként, 2001–2006

Forrás: Takács Jánosné dr., Galamb Veronika, Varga Mónika.

A fenti ábra az elmúlt hat év adatait tartalmazza, ám a pályázók és a nyertesek tudományterületek szerinti megoszlása alapvetően nem változott az ösztöndíj fennállásának másfél évtizede alatt (1. ábra). Jól látható, hogy az ösztöndíj elsősorban a természettudományok művelőit vonzza illetve kedvezményezi. Ebben szerepet játszhatnak az ösztöndíj odaítélésének általános feltételei (külföldi, magas impact faktoros publikáció, színvonalas külföldi kutatómunka előnyt jelent, bár hiánya nem zárja ki az ösztöndíjat) és a pályázáshoz szükséges motivációs tényezők is. Ebben a megoszlásban legfeljebb a névadóhoz való ragaszkodás a furcsa, hiszen Magyary Zoltán, a közgazdász nagy tudósa jogász volt eredetileg.

A 154 ösztöndíjas közül összesen 29 nő volt (19%), létszámuk és arányuk összefügg a bölcsészeti és társadalomtudományok alacsony részeseésével. Érdeemes megnéz-

ni a bölcsészeti és társadalomtudományi ösztöndíjasok szűkebb tudományterület szerinti megoszlását is.

8. táblázat: A bölcsészeti és társadalomtudományi ösztöndíjasok szűkebb tudományterület szerinti megoszlása, nemek szerint (fő)

történelem	10	Nő	3	Ffi	7
szociológia	2	Nő	1	Ffi	1
pszichológia	2	Nő	1	Ffi	1
néprajz	2	Nő	-	Ffi	2
régészet	2	Nő	-	Ffi	2
neveléstudomány	1	Nő	-	Ffi	1
nyelvtudomány	1	Nő	-	Ffi	1
filozófia	1	Nő	1	Ffi	-
jogtudomány	1	Nő	-	Ffi	1
közgazdaság	1	Nő	1	Ffi	-
hadtudomány	1	Nő	-	Ffi	1
Összesen	24	Nő	7	Ffi	17

Ha kézenfekvő magyarázat nem is kívánkozik a fenti megoszlás sajátosságaira, a figyelem felkeltésére alkalmasok lehetnek az adatok. (Nem tartom „kézenfekvő” magyarázatnak például azt, hogy az arányokban az egyes tudományterületek színvonala fejeződné ki!) Ezeket a hagyományosan „nőiesebb” tudományterületeken a nők aránya nagyjából azonos a teljes ösztöndíjas populáción belüli aránnyal. Az egyes tudományágak közül számunkra különösen feltűnő, hogy a neveléstudományt egyetlen nyertes pályázó reprezentálja!

Végül nézzük meg a fentieket felsőoktatási intézmények szerinti bontásban is.

9. táblázat: A bölcsészeti és társadalomtudományi ösztöndíjasok felsőoktatási intézmények szerinti megoszlása (fő)

	Bölcsészeti és társadalomtudomány (24 fő)	Az ösztöndíjasok teljes köréből (154 fő)
ELTE	12	57
SZTE	4	27
DE	2	14
PTE	2	9
VE	1	2
ZMNE	1	
KGRE	1	
BKÁE	1	

Az intézmények szerinti arányok a jól ismert fővárosi túlsúlyt is felülmúlva torzok: a bölcsészeti és társadalomtudományok területén az ösztöndíjasok fele az ELTE oktatói közül került ki, s az ösztöndíjasok teljes létszámának is csaknem a felét adják – jóllehet a többi nagy egyetemről eltérően a műszaki, orvosi, egészségügyi, stb. szakok nem egyetlen intézménybe tartoznak. Érdemes elgondolkozni azon, vajon miféle intézmények közötti különbségek fejeződnek ki az adatokban: ha a színvo-

nal, akkor emelésére kellene törekedni a lemaradóknak, ha valamiféle „habitus” – a fiatal oktatók, kutatók önismerete, önbizalma, az intézményi kultúra és hasonló „puha” tényezők hatása –, akkor ennek fel- és megismerését és a korrigálás lehetőségeit kellene keresni.

Szilárd Leó Professzori Ösztöndíj

A Szilárd Leó Professzori Ösztöndíjat az AMFK kuratóriuma és az ALCOA magyarországi vállalatai alapították 1998-ban az amerikai székhelyű ALCOA Alapítvány támogatásával a felsőoktatásban iskolateremtő tevékenységet végző oktató-kutatók munkájának elismerésére. A kuratórium az elmúlt nyolc év alatt kilenc tudósnak ítélte oda a személyenként 6 000 USA dollárral, illetve tizennégy professzornak a 8 000 USA dollárral járó ösztöndíjat. A díjazottak a magyar tudomány nemzetközi tekintélyét öregbítő tudósok, kutató professzorok.

A nyolcadik alkalommal meghirdetett 2006. évi Szilárd Leó Professzori Ösztöndíjra 5 felsőoktatási intézmény tanácsa adott be javaslatot. A közalapítvány kilenc kurátora, a pályázatok értékelésére felkért három kiemelkedő tudós, az előző évi iskolateremtő professzorok, valamint a Magyary Zoltán Ösztöndíjasok Társaságának képviselői választották ki a magyar tudomány és oktatás 8 kiválósága közül azt a két személyt, akik egy évig Szilárd Leó szellemiségének hordozói, népszerűsítői egyeteminken és a magyar társadalomban. A Szilárd Leó Professzori Ösztöndíjakat ünnepi tudományos ülésen adja át a közalapítvány és az ALCOA – Köfém Kft képviselője. A pályázat meghirdetéséhez az ALCOA Alapítvány 2006-ban 8 000 USD résztámogatással járult hozzá, a közalapítvány saját forrásból vállalta a különbözetet. A 2007. évi pályázat meghirdetéséhez az ALCOA Alapítvány ismét teljes támogatást nyújtott.

Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíj

A Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíj megalapítására Charles Simonyi 25 millió forint összegű adománya alapján az OM, az MTA, a Simonyi család és az AMFK megállapodást kötött 2000-ben. A 2005-ig 2,5 millió forint, majd 2006-tól kezdve 3 millió forint összegű ösztöndíjat évente három, egyetemen vagy kutatóintézetben dolgozó, kimagasló teljesítményt nyújtó kutató kaphatja meg a Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíj Bizottság javaslata alapján.

Charles Simonyi 2002. évi 25 millió forint összegű és 2006. évi 30 millió forint összegű adománya lehetővé tette, hogy ez a tudományos közösség által is elismert program folytatódjon. A kuratórium jó gazdálkodásának köszönhetően 2002-ben négy, 2005-ben pedig öt kutató részesülhetett kimagasló kutatói teljesítménye alapján ebben az elismerésben.

Egyéb kutatástámogatások

Az AMFK és jogutódja, a Magyary Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány – már a fentiekkel is illusztrált – támogatásokat felkutató tevékenysége a felsőoktatás graduális és posztgraduális szakaszainak hallgatói, valamint a doktorjelöltek munkájának tá-

mogatására is kiterjed. Például 1999 óta a „Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban” című pályázat lebonyolítója (a finanszírozást az OKM-mel együttműködő más kormányzati szervek vállalták). A pályázat célja a non-profit szektor hatékony működését segítő TDK-dolgozatok, szakdolgozatok, doktori disszertációk készítésének ösztönzése és oktatók-kutatók tudományos munkájának támogatása. A kuratórium az eddig benyújtott 607 pályázatból – a szakértői vélemények alapján – 217 pályázónak ítélte oda az ösztöndíjat. A nyertesek között 28 graduális TDK-s, 114 egyéb hallgató, 43 doktorandusz, 10 doktorjelölt (predoktor) és 22 oktató-kutató volt.

A közalapítvány kuratóriuma és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) 2005 őszén negyedszer hirdette meg a Publikációs Ösztöndíjpályázatot. Az ösztöndíjak összegét a DOSZ biztosítja. Pályázni három tudományterület (élő természettudományok, műszaki- és élettelen természettudományok, társadalom- és bölcsészettudományok) valamelyikében lehet a szakmai közvélemény által elfogadott, lektorált, tudományos szaklapban, periodikában megjelent vagy megjelenésre elfogadott, első szerzős publikációval. A kuratórium tudományterületenként 3 főt részesíthet ösztöndíjban.

A kiemelkedő PhD/DLA munkák elismerésére magánszemélyek támogatásával alapított ösztöndíjra a kísérletes természettudomány, a kísérletes orvostudomány és az alkalmazott tervező művészeti tevékenység területén folytatott munkával lehetett pályázni. Az ösztöndíj összegét (3 évre 900 ezer forintot) 2004-től a Paqtrade Kft. és dr. Patkós András biztosította. Évente 3 PhD fokozattal rendelkező személy kaphatta meg a 100 ezer forint összegű ösztöndíjat.

Összegezés

Az 1993-ban életbe lépett felsőoktatási törvény nyomán a felsőoktatás teljes horizontja és vertikuma az oktatásért felelős szakminisztériumhoz került, azaz kikerült a szakminisztériumok fennhatósága alól. Ez azzal a lehetőséggel és kötelezettséggel is járt, hogy nemcsak az oktatás, hanem a kutatás is, nemcsak az oktatói, hanem a kutatói előmenetel is az OKM (és jogelődjei) hatáskörébe tartozik. Az oktatók egyéni kutatásai természetesen más körben és területeken is folyhatnak, más finanszírozót is találhatnak. A jelen írásban azt vettem szemügyre, miként birkózik meg az ágazat a ráruházott és vállalt feladattal. Ezért tekintettem át a csak a felsőoktatási kutatástámogatás alakulását és formáit, különös tekintettel az ösztöndíjakra.

Megfigyelhető, hogy a kilencvenes évek első felében az intézmények között normatívák alapján kiosztott és kutatási pályázatok útján elérhető kutatástámogatási eszközök voltak a döntőek. Az arányok módosítása, majd az utóbbi időkben a kutatási pályázatok teljes megszűnése anélkül következett be, hogy lényeges tartalmi indoklás – elemzés, hatástanulmányok, következtetések levonása – fűződött volna hozzá.

A kilencvenes évek végétől az ösztöndíjak alapítása volt a minisztériumi kutatástámogatás attraktív eszköze. Az egyes ösztöndíjaknak persze volt célja, célcsoportja, nyilvánossága, de valójában hiányzott az a távlatosabb koncepció, amelyben ezek és éppen ezek elhelyezkednének. Valamennyi ösztöndíj csendesen múlt ki, „forrás-

hiányra” hivatkozva 2004–2005 között. Megszüntetésük éppen úgy kissé ötletszerűnek tűnik, mint alapításuk.

Pozitív ellenpélda A Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért (AMFK), illetve jogutódja a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány. Az oktatási minisztériumban működő magánalapítvány önfenn tartó volt annyiban, hogy az általa alapított ösztöndíjat, illetve támogatott kutatásokat saját tőkéjéből finanszírozta. Ez a függetlenségi szint – és a kuratóriumok, az adminisztrációért felelős személyek elkötelezettsége – szerves és folyamatos fejlődést tett lehetővé, amit nemcsak léte bizonyít hanem például a volt „magarysok” egyre tekintélyesebb társasága is.

Az AMFK évtizedes tevékenységének elismerése, hogy legsikeresebb „vállalkozásának” nevét felvéve közalapítványi státusba került. Ez azt jelenti, hogy pénzügyi alapjai megnönek, egyúttal azonban a kormányzat – a kuratóriumba delegált képviselőkkel – működését, döntéseit közvetlenül is befolyásolhatja. Remélhetőleg ennek ellenére és ezzel együtt sikerül megőriznie azt a kényes egyensúlyt igazgatási beágyazottság és függetlenség között, amely eddigi tevékenységét sikeressé tette.

A felsőoktatás autonómiáját – hiszen az egyetemi autonómia nemcsak törvényben garantált jog, hanem a felsőoktatásban kutatók féltett kincse is – ilyen önfenn tartó konstrukciók támogathatják.

FORRAY R. KATALIN

IRODALOM

- BÁTYI EMESE & SZÜCS ORSOLYA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. (eds.) (2004) *A Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj nyertesei 2004*. Budapest, AMFK.
- CSZINKOS TÍMEA & GALAMB VERONIKA (eds.) (2006) *A Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíj nyertesei 2006*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.
- ENGLONER GYULA DR. & TUKA KATALIN DR. (eds.) (2003) *Kutatás és fejlesztés a felsőoktatásban. Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási tudományos ügyekért felelős főosztályának jelentése 2000–2002*. Budapest.
- ENGLONER GYULA DR. (ed) (2006) *Kutatás, fejlesztés, pályázatok és programok a felsőoktatásban. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Ügyek Főosztályának 2005. évi jelentése*. Budapest.
- ENGLONER GYULA DR. (ed) (2007) *Kutatás és fejlesztés a magyar felsőoktatási intézményekben. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Ügyek Főosztályának 2006 évi jelentése*. Budapest.
- ENGLONER GYULA DR. (ed) (2005) *Kutatás, fejlesztés, pályázatok és programok a felsőoktatásban. Az Oktatási Minisztérium Felsőoktatás-fejlesztési és Tudományos Ügyek Főosztályának jelentése a 2003/2004 tanévben a felsőoktatási kutatás-fejlesztés érdekében végzett munkájáról*. Budapest.
- GALAMB VERONIKA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. & LÉCZ TIMEA (eds.) (2006) *A Szilárd Leó Professzori Ösztöndíj nyertesei 2006*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.
- GALAMB VERONIKA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. & LÉCZ TIMEA (eds.) (2006) *A Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj nyertesei 2006*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.
- GALAMB VERONIKA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. & SZÜCS ORSOLYA (EDS.) (2005) *A Szilárd Leó Professzori Ösztöndíj nyertesei 2005*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.
- GALAMB VERONIKA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. & SZÜCS ORSOLYA (eds.) (2005) *A Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíj nyertesei 2005*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.
- KARÁTSÓN DÁVID & TORDAI ATTILA & NAGY MARIANN (eds.) (2004) *A Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj*. Budapest, Gondolat.
- SZÜCS ORSOLYA & TAKÁCS JÁNOSNÉ DR. (eds.) (2005) *A Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj nyertesei 2005*. Budapest, Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány.